

गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांचे आर्थिक व उत्पन्न विषयक स्थितीचे अध्ययन

डॉ. काजेश चांडक

एस. एस. जैक्साल कॉलेज, अर्जुनी मोरगाव, जिल्हा गोंदिया.

साकाशं

प्रस्तुत विषयाचे श्रौतोलिक शेत्र संपूर्ण गोंदिया जिल्ह्यातील काही तालूके आहे. या तालुक्यांमध्ये राहणा-या धान उत्पादक करणा-या शेतक-यांचा अभ्यास केला आहे. शेतक-यांचा आर्थिक ढूष्ट्या विकास ब्हावा हाच ढूष्टीकोन प्रस्तुत विषयाचे आहे. तसेच अध्ययन विषयाच्या अभ्यासाकाठी गोंदिया जिल्ह्यातील प्रत्येक तालुक्यातील १० गावांची व प्रत्येक गावातील १० शेतक-यांची निवड यादृशीक नमुना निवड पद्धतीने केली आहे. तसेच शेतक-याच्या मुलाखती घेण्यात आल्या आहे. गोंदिया जिल्ह्यातील ७०० शेतक-यांची मुलाखत नमुना निवड पावतीच्या आधारे घेण्यात आले आहे.

प्रस्तावना

शेतकऱ्या अर्थव्यवस्थेत शेतीचे कथान अतिशय महत्वपूर्ण असते. वाढत्या आर्थिक

विकासाबोबद्ध शेतीवदील लोकसंख्येचे अवलंबित्व कमी होत जाते हे जरी खाडे असले तरी ही अवक्षाता साध्य करण्याकाठी शेतीच्या क्षेत्राची मदत मोलाची ठक्ते. जपानाकाबऱ्या वेगाने विकसित झालेल्या देशात सुन्दर शेतीने विकास-प्रक्रियेला हातभाद लावला आहे. देश विकसित झाला तरी वाढत्या लोकसंख्येची, अर्थाद्याव्याची आणि विविध उपयोगांची कच्चा मालाची गरज हेच क्षेत्र पूर्ण करते. विकसनशील अर्थव्यवस्थेत तक शास्त्रीय उत्पन्न, निर्यात, अर्थाद्याव्य आणि कच्चा मालाचा पुश्वठा, रोजगार इत्यादी अनेक क्षेत्रांमध्ये शेती-क्षेत्राची भूमिका महत्वाची असते.

राजकाबणापासून तक अर्थकाबणापर्यंत लर्व क्षेत्रात कृषि उत्पादनाचे अत्यंत महत्व आहे. गोंदिया जिल्ह्यातील शेतकरी गेल्या कित्तेक वर्षापासून धान, जवाशी, गहू, तूब, ऊस व जवळ इ. पिकांच्या उत्पादनाबोबद्ध योग्याबिन पिकाला सुन्दर अधिक महत्व देतांना दिसून येते. काढण या पिकासाठी आवश्यक असणारे वातावरण तसेच या पिकाला लागणारे बी-बियाठे व इतक योगीसुविधा पुढेशा प्रमाणात उपलब्ध असल्यामुळे शेतक-यांच्या आर्थिक व सामाजिक क्षितीत सुधारणा घडवून येण्यास मदत होते. पक्कंतु या पिकांसाठी आवश्यक असणारे पूरेशी बाजाबेठे उपलब्ध नसल्यामुळे तसेच दलाल व अडते यांच्याकडून शेतक-यांची पिलवणूक व शोषण थांबविण्यासाठी तसेच बाजाबेठेतील सोयाबिनच्या किंमतीमध्ये होणारा चढउतार याकाबऱ्या अनेक प्रश्नांच्या सोडवणूकीकाठी संशोधनकरत्याने प्रस्तुत विषय निवडला आहे. मनुष्य हा समाजशिल प्राणी आहे. तो समाजात शाहू दृच्छितो. एकटा शाहून तो जीवन कंठीत कळ शकत नाही. समाजाने आपली नोंद घ्यावी, सहकार्य करावे, मान घ्यावा, आदवे करावा असे प्रत्येक मनुष्याला वाटत असते. यातुनच सहकार्य, मैत्री, प्रेम,

असहकार, ड. प्रकाश घडत असतात. मनुष्य वमाजशिल असला तरी त्याच्या स्वभावातील, कृतीतील स्वाभिमान, अहंकार व मी पणा त्याला इतरांपासून हूऱ घेऊन जातो त्यासूले तो वमाजिक असूनही सहकारी बऱ्यू शकला नाही. तो इतरांवर अधिकार गाजवू इच्छीतो. इतराकडून अपेक्षा करतो. पण इतरांचे अधिकार व इतरांच्या अपेक्षा मात्र जाणून घेत नाही. त्याची त्याला काळजी नसल्यामुळे वमाज एकत्रित दिसून घेत असला तरी त्यात किती कुशावा, असहकार आहे हे वमाजिक अद्ययनात दून द्यानात घेऊ शकते. हे जाणून घेण्याची उत्सुकता निर्माण होणे अद्ययन करताना सहजिक आहे. याच उत्सुकतेतून व वमाजाला काही सत्य निर्दर्शनास आणून देण्याच्या उद्देशात गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांचे आर्थिक व उत्पन्न विषयक क्षितीचे अद्ययन करण्यात आले ते पुढीलप्रमाणे विश्लेषित करण्यात आले आहे.

काकणी त्र. १ धान उत्पादक शेतकऱ्यांना धान पिका मुळे प्राप्त झालेले उत्पन्न दर्शविणारी काकणी

शेतीचे क्षेत्रफळ	शेतकऱ्यांची संख्या	मध्यमान व प्रमाण विचलन					(क्षेत्रफळे प्रती एकड)
		२००६	२००८	२०१०	२०१२	२०१४	
५ एकड पेक्षा कमी	८७	३१२४ ± ४५६	३२१७ ± ३४८	३५५२ ± ४४८	३९४८ ± ५७२	४२०० ± ६१८	
५ ते १० एकड	३१४	३२१७ ± ३५३	३४०२ ± ३४७	३६१२ ± ५०१	४२०७ ± ३१९	४३५६ ± २१८	
१० ते १५ एकड	२१५	३०९८ ± २१३	३३२४ ± ३१२	३५१७ ± ६०९	४००६ ± ७४१	४२९४ ± ५२२	
१५ एकड पेक्षा अधिक	८४	३०७२ ± १८७	३४३० ± २५४	३६४२ ± ३२८	४११७ ± ६०२	४२८९ ± ३२५	

आधार :- प्रश्नावलीचे वर्णक्रम

वरील काकणी वक्तव्य असे निर्दर्शनास येते की, शेतीचे क्षेत्रफळ ५ एकड पेक्षा कमी असलेल्या शेतकऱ्यांना धान लागवडीपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात वर्ष २००४ ते २०१४ दरम्यान लाधारण वाढझाली. शेतीचे क्षेत्रफळ ५ ते १० एकड असलेल्या शेतकऱ्यांना धान लागवडी पासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात वर्ष २००४ ते २०१४ दरम्यान लाधारण वाढझाली आहे. शेतीचे क्षेत्रफळ १० ते १५ एकड असलेल्या शेतकऱ्यांना धान लागवडी पासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात वर्ष २००४ ते २०१४ दरम्यान लाधारण वाढझाली आहे. तसेच शेतीचे क्षेत्रफळ १५ एकड पेक्षा अधिक असलेल्या शेतकऱ्यांना धान लागवडीपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात वर्ष २००४ ते २०१४ दरम्यान वाढझाली. आहे.

या वक्तव्य हे स्पष्ट होते की, गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांना धान लागवडीपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात वर्ष २००४ ते २०१४ दरम्यान लाधारण वाढझाली आहे. तथापी या कालावधीतील धान लागवडीपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात वाढझाली नाही.

काकणी त्र. २: धान उत्पादक शेतकऱ्यांद्वारे शेतीव्यतीकृत इतर शेतीपूरक व्यवसाय करण्यासंबंधी प्रतिक्रीया दर्शविणारी काकणी

शेती व्यतीकृत इतर व्यवसाय	होय	नाही	एकूण
उत्तरवदाते	३८९	३११	७००
प्रतिशत प्रमाण	५५.६%	४४.४%	१००%

आधार :- प्रश्नावलीचे वर्णक्रम

वर्दील काकणी वकळन असे निर्दर्शनाक्ष येते की, ३८९ (५५.६%) उत्तरवाते शेती व्यतिशीक्त इतक शेतीपूरक व्यवसाय कव्रीत असून, ३११ (४४.४%) उत्तरवाते शेती व्यतिशीक्त इतक शेतीपूरक व्यवसाय कव्रीत नक्कल्याचे प्रत्यक्ष पाहणीतुन दिसून आले.

यावकळन स्पष्ट होते की, गोंदिया जिल्ह्यातील बहुवर्षाव्य धान उत्पादक शेती व्यतिशीक्त इतक शेतीपूरक व्यवसाय कवतात.

साकणी क्र. ३: धान उत्पादक शेतकऱ्यांना शेतीव्यतिशीक्त इतक शेतीपूरक व्यवसाय व्यवसायाच्के मिळणाके मासिक व वार्षीक उत्पन्न दर्शविणाकी काकणी

शेतीपूरक व्यवसायातून मिळणाके उत्पन्न	मध्यमात्र (रु.)	प्रमाण विचलन	किमान (रु.)	कमाल (रु.)
मासिक	३,०००	±७८०	१२००	४८००
वार्षीक	३२,०००	±२,३००	२४,०००	३८,८००

आधार :- प्रश्नावलीचे वर्गीकरण

वर्दील काकणी वकळन असे निर्दर्शनाक्ष येते की, शेती पूरक व्यवसाय कवणाऱ्या एकूण ३८९ धान उत्पादक शेतकऱ्यांना या व्यवसायातून काकणी मासिक रु.३,०००±७८० व नक्कली वार्षीक रु.३२,०००±२,३०० एवढे उत्पन्न प्राप्त होत अक्कल्याचे अवैक्षणातून दिसून आले.

गिष्कर्ष

गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या अभ्यास कवतांना असे आढळून आले की उत्तरवात्यांची क्षिती सामाधानकाक्षक अवली तकी फाकशी चांगली नाही. त्यांच्या शाहेमानाचा दर्जा पाहिजे तितका उंचावलेला नाही त्यांमुळे उत्तरवात्याच्या आर्थिक परिक्षितीचा परिणाम सामाजिक जीवनावर विशेष झाला असे आढळून येते.

संदर्भ ग्रंथसुची

१. डॉ. आगलावे प्रदिप- संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे, प्रमोद मुंजे, विद्या प्रकाशन नागपूर.
२. डॉ. आगलावे प्रदिप, 'नमुना निवडीचे तंत्र', सामाजिक संशोधन पद्धती, २००७, श्री. कार्दनाथ प्रकाशन, नागपूर.
३. डॉ. आंडारकर- किसर्च मेथोडॉलॉजी इन कोशिअल कायंक
४. डॉ. कविमंडळ विजय- कृषी अर्थशास्त्र
५. डॉ. बोधनकर, सुधीर, अलोगी विवेक- सामाजिक संशोधन पद्धती, कार्दनाथ प्रकाशन २०१३
६. जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन- गोंदिया
७. जिल्हा पशुवर्ष्यांची अधिकारी, गोंदिया
८. जिल्हा निकेतन क्लूमी अभिलेख गोंदिया
९. जिल्हा शल्य विकित्सक, सामान्य क्लृणालय गोंदिया
१०. जिल्हा क्रतु व पिके अहवाल-वार्षिक अहवाल २००२ते २०११
११. पशुगणाना-२००१ आणि २०११
१२. प्रत्यक्ष शेतकऱ्याची मुलाखत, निकेतन व चर्चा